

Шульженко А. В.,

старший викладач кафедри правосуддя юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС І ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТА Й СПЕЦІАЛІСТА

Анотація. У статті розглядаються походження понять «експерт» і «спеціаліст», участь судового експерта й спеціаліста в кримінальному процесі, а також особливості їх процесуального статусу і статусу їхніх висновків.

Ключові слова: експерт, спеціаліст, судовий експерт, висновки експертизи, висновки спеціаліста.

Постановка проблеми. Аналіз процесуальних особливостей діяльності експерта і спеціаліста показує, що у зв'язку з уведенням у дію останнього Кримінального процесуального кодексу України основною проблемою залишається визначення єдиної уніфікованої термінології вказаних спеціальностей, а також проблема професійної відповідності експертів і спеціалістів, їх взаємозв'язку під час досудового розслідування у формуванні доказів щодо матеріалів кримінальних проваджень. Тому актуальним на сьогодні є визначення ролі експерта і спеціаліста.

Питання вивчення експертної діяльності експертів і роботи спеціалістів у кримінальному процесі, їх місця в такому процесі, статусу й значення були предметом дослідження Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, А.В. Іщенко, М.В. Салтевського, О.П. Сапун, М.Я. Сегай, С.І. Тихенко, М.Л. Цимбал та інших. Разом із тим проблеми діяльності експерта й роботи спеціаліста за одних і тих самих рівнів наукових досліджень процесуально мають значні відмінності, тому так і залишаються дискусійними в теорії кримінального процесу.

Мета статті полягає у вивченні процесуального статусу експерта і спеціаліста в сучасному кримінальному процесі та місця їхніх висновків у доказуванні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ураховуючи той факт, що використання в кримінальному судочинстві наукових знань лікарів, товарознавців, оцінників тощо відоме з давніх часів, криміналістика як наука, що вивчає сліди злочину, не могла стати осторонь таких знань, оскільки стало зрозуміло, що такі знання можливо застосувати під час розслідування кримінальних справ. Водночас природні знання людей про предмети навколишнього світу, які часто застосовуються під час учинення злочинів, також являють собою цінну інформацію, яка, безумовно, може бути використана в процесі розкриття й доведення події злочину. Саме на цій основі й відбувається відділення експертної, тобто наукової, діяльності від природних чи інших знань, які отримала людина зі свого життєвого досвіду, стаючи спеціалістом у своїй сфері. Ось чому, коли ми говоримо про експерта, то насамперед маємо на увазі висновки, отримані на науковій основі, а коли мова йде про спеціаліста, то ми маємо на увазі знання, які отримала людина на основі свого життєвого досвіду.

Поняття експерт у перекладі з латинської має дві складові. Перша – *expertus*, означає *ex* – зовні, за межами; друга частина – *regitus*, перекладається як перевірений, випробуваний, досвідчений, майстерний чи кваліфікований. Переклад слова

expert із англійської чи німецької мови має низку своїх значень, і в кожному окремому випадку воно означає знавець, критик, спеціаліст, радник, умілець, спеушник, зубр, сюрвайер, сюрвейер, дока, консультант, диспашер, сюрвейтор, рецензент, мастак тощо.

Масив спеціальних знань становлять знання, що лежать в основі наявних наук і технологічних спеціальностей. До спеціальних знань належать і ті, що не охоплюються класифікацією наук та інженерно-технічних спеціальностей, але пов'язані на професійному рівні з будь-якою діяльністю.

Юридична енциклопедія за редакцією Ю.С. Шемшученка визначає термін «експерт» як компетентна особа, яка має відповідну освіту, кваліфікацію, науковий або практичний досвід, володіє спеціальними знаннями тощо [1, с. 332].

Українська радянська енциклопедія трактувала поняття «експерт» як досвідчену, випробувану, тобто компетентну особу, яка має відповідну освіту, кваліфікацію, науковий або практичний досвід, володіє спеціальними знаннями тощо. Така особа може залучатися до експертної роботи як тимчасово з метою вирішення конкретної проблеми, так і на постійній основі [2, с. 542]. У цій частині тлумачний словник юридичних термінів за редакцією В.Г. Гончаренко визначає поняття експерта як особу, котра володіє спеціальними знаннями й залучається в установленому порядку для проведення експертизи.

Отже, серед інформаційних джерел публічного характеру відсутній єдиний підхід до поняття і змісту слова «експерт». Немає єдності в цьому питанні й на рівні процесуального законодавства.

Так, Кодекс адміністративного судочинства України зазначає, що експерт – це «особа, яка має необхідні знання та який в порядку, встановленому цим Кодексом, доручається дати висновок з питань, що виникають під час розгляду справи і стосуються спеціальних знань цієї особи, шляхом дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини у справі» [3, ст. 66].

Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК) України у зв'язку з цим поняття експерта трактує як особу, якій доручено провести дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини справи, і дати висновок із питань, які виникають під час розгляду справи і стосуються сфери її спеціальних знань (ст. 53 ЦПК України).

Водночас Господарський процесуальний кодекс України взагалі не дає визначення поняття експерта, посиляючись і роблячи відсилку до Закону України «Про судову експертизу» [4, ст. 31].

Найбільш широке й, на нашу думку, точне поняття слова «експерт» дає ст. 69 Кримінально процесуального кодексу (далі – КПК) України, яка визначає експерта як особу, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», на проведення експертизи, якій доручено прове-

сти дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і дати висновок із питань, що виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Окремі визначення поняття експерта містяться в деяких постановках Кабінету Міністрів України стосовно окремих видів діяльності, пов'язаних із оцінюванням. Так, у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики оцінки вартості майна під час приватизації» від 22.07.1998 № 1114 експерт визначається як юридична особа, яка, відповідно до угоди, укладеної з Фондом державного майна, має право на проведення експертного оцінювання майна, або як висококваліфікований спеціаліст, який має вищу освіту, відповідну кваліфікацію і професійні знання з питань, що досліджуються, виконує службові обов'язки, пов'язані з провадженням діяльності у відповідній галузі, безпосередньо проводить експертизу та несе персональну відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обґрунтованість висновків відповідно до завдання на проведення експертизи (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок проведення експертизи в галузі державного експортного контролю» від 15.07.1997 № 767).

Разом із тим змістова діяльність експерта найбільш повно визначається Законом України «Про судову експертизу». Так ст. 10 зазначає, що судовими експертами можуть бути особи, котрі мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче за спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. Отже, правове забезпечення судово-експертної діяльності визначає на сьогодні експерта як суб'єкта, з одного боку, правозастосовної, а з іншого – наукової діяльності. Спеціаліст же виступає лише як суб'єкт приватної або допоміжної діяльності.

У сучасному законодавстві України змішуються поняття «експерт» і «судовий експерт», що робить їх уподібненими, тожними, що є, на нашу думку, неприпустимим. Судовий – той, хто має стосунок до правосуддя, судового процесу. Поняття експерт, яке не пов'язане з правосуддям, знаходиться ближче до поняття «спеціаліст».

Ключовим поняттям терміна «експерт» є поняття «спеціаліст», тому що формується саме на його підґрунті. В етимології – це той, хто досконало володіє певною спеціальністю, має глибокі знання в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва тощо.

У кримінальному процесі спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування й судом під час судового розгляду (ст. 71 КПК України).

У процесуальному ракурсі спеціаліст – особа, яка залучається до проведення слідчої дії, володіє спеціальними знаннями та навичками, не зацікавлена в результатах справи.

Але, незважаючи на очевидну подібність не тільки в семантичному змісті, експерт і спеціаліст є різними процесуальними

суб'єктами, про що свідчить низка відмінностей їх процесуального статусу. Як експерт може залучатися особа, внесена до Державного реєстру атестованих судових експертів, стосовно спеціалістів закон такої вимоги не висуває. Спеціаліст не проводить спеціального дослідження для встановлення нового спеціального факту, натомість факти встановлюються спеціалістом шляхом безпосереднього спостереження.

Відмінною рисою цих двох суб'єктів є різна правова оцінка результатів їхньої практичної професійної діяльності: висновок експерта оцінюється як доказ, а висновок спеціаліста як доказ не розглядається й тому не включений у перелік доказів у кримінальному процесі. Консультації спеціаліста несуть для суду суто інформативний характер. Як спеціаліст може бути запрошена будь-яка особа, коло знань або вмінь якої передбачає надання інформації, необхідної в процесі.

Експерт має більш широке коло повноважень, несе суворішу відповідальність у випадку невиконання своїх прямих обов'язків або вчинення незаконних дій, пов'язаних із професійною діяльністю.

У випадку залучення до справи спеціаліста суд виносить ухвалу, а в особи вимагається надання підтвердження наявності спеціальних знань, підтвердження стажу роботи. Експерт лише пред'являє свідцтво про право заняття експертною діяльністю.

Спеціаліст і експерт є суб'єктами судово-експертної діяльності, які нерозривно пов'язані між собою, беруть участь в одній справі щодо здійснення справедливого правосуддя. Ця діяльність є комплексною й передбачає підготовку до виконання експертами і спеціалістами своїх безпосередніх професійних обов'язків.

М.Я. Сегай називає блоки системи судово-експертної діяльності:

- 1) діяльність держави щодо правового забезпечення судово-експертної діяльності на законодавчих і відомчому нормативно-правовому рівнях;
- 2) діяльність державних органів виконавчої влади, що здійснюють функцію керування судово-експертною діяльністю;
- 3) діяльність головних суб'єктів судово-експертної діяльності, що забезпечують організацію та проведення судових експертиз у державних судово-експертних установах;
- 4) діяльність учасників судочинства, причетних до проведення судових експертиз [5, с. 25].

На його думку, необхідно оптимізувати наукову організацію судово-експертної діяльності в напрямі уніфікації науково-методичної бази, удосконалення методики атестації судових експертів, урегулювання діяльності експерта, який не працює в спеціалізованій державній установі та не перебуває в стосунках із будь-якою іншою організацією.

Одним із значущих напрямів є підготовка судового експерта до виконання його функційних обов'язків.

На сьогодні судові експерти діляться на дві категорії: експерти як співробітники державних установ і недержавні експерти, які мають спеціальні знання, необхідні для виконання завдань судочинства.

Підготовка судового експерта повинна передбачати таке:

- базову повну вищу освіту;
- післядипломну освіту (спеціалізація стажування, підвищення кваліфікації й перепідготовка);
- спеціальну освіту за однією з експертних спеціальностей;
- самоосвіта [6, с. 19].

Але, навіть незважаючи на чітко визначену систему підготовки експертів, в Україні відсутній ступінь магістерської осві-

ти, інтернатури як якісно нові шаблі отримання спеціальних знань і професійного вдосконалення представників цієї професії. При випуску після закінчення вищого навчального закладу кожен із майбутніх експертів не орієнтований на один вид конкретної судової експертної діяльності, а має кілька допусків у свідомстві про право заняття експертної діяльністю і нетривалий час практики по кожній із них. Це призводить до того, що експерти, які приступають до посади, мають недостатньо глибоку практичну підготовку, поверхове уявлення про тонкощі майбутньої професії, що знижує їх рівень компетенції й перешкоджає максимальній реалізації у своїх професійній сфері.

Закордонний досвід демонструє, що підготовка може бути значно кращою. Так, наприклад, у Німеччині статусу експерта особа набуває після приведення до присяги судом. Торговою та Ремісничою палатами ведуться два загальновідомі реєстри фахівців, які залучаються до справи як експерти. У Франції щодо посади експерта передбачені вікові обмеження – від 30 до 70 років, що сприяє досвіду в указаній сфері. Майбутні експерти теж присягають перед судом щодо сумлінного виконання своїх обов'язків по честі й совісті. В Англії експерт виступає як свідок, але викладає свою професійну думку з приводу спірних питань досліджуваних фактів. Кожна зі сторін може доручити експертизу будь-якій особі, незалежно від того, де вона працює. Кваліфікація експерта і його дослідження можуть перевірятись під час перехресного допиту.

Вимоги ж до підготовки спеціаліста обмежуються лише базовою вищою освітою, досвідом роботи в певній сфері діяльності.

Практикою судового розгляду кримінальних проваджень встановлено, що судові експерти з приводу одного й того самого питання можуть надавати різні висновки, які можуть знаходитись у супереччі з змістом щодо один одного. Як саме приймати такі явища, законодавство не містить чіткого механізму поведінки в таких випадках. Закон України «Про судову експертизу» вказує, що можливе призначення експертизи повторно, додатково, але в ньому не роз'яснено, який вид відповідальності повинна нести винна особа в разі свідомого умислу спотворення фактів по справі. Щодо того, як саме мають виправляти помилки в складених експертизах, причиною чого є недостатній професійний рівень, досвід експерта, теж відсутня чітка законодавча регламентація.

Постають також інші питання: як саме сприймати висновки спеціаліста, який є дослідженням? Як сприймати, якщо КПК України не передбачає його як доказ із погляду інформації, якщо він не суперечить іншим матеріалам справи й встановленим під час досудового розслідування та судового розгляду фактам? Висновок щодо поставлених питань може бути складений доктором наук, професором, що виключає сумніви суду й інших учасників процесуальної діяльності в його некомпетентності та непрофесіоналізмі, тому що зазначені особи займаються розробкою наукових положень тієї чи іншої галузі, є свого роду експертом цієї галузі діяльності, маючи теоретичні і практичні доробки у своїй сфері діяльності. У цьому випадку доречно, на нашу думку, переглянути положення КПК про експертизу як доказ, уважаючи на те, що

висновок фахівця у своїй сфері, який має спеціальне наукове знання, може прирівнюватись до експертизи. Також до положення про експертизи в Законі України «Про судову експертизу» в ст. 10 пропонуємо включити положення про те, що прирівняними до судових експертів можуть бути спеціалісти, які мають спеціальні наукові знання.

Висновки. У зв'язку з викладеним доходимо висновків, що є потреба в уніфікації визначення терміна «судовий експерт» у правовій системі України для точного визначення поняття в усіх галузях права, пов'язаних зі здійсненням правосуддя. Також необхідно надати спеціалістам, які не мають свідомств про право зайняття експертною діяльністю, але мають достатній рівень знань і вмінь, на підтвердження якого є отримане ними наукове звання, надати можливість складати експертні висновки. Це створить певну сприятливу конкуренцію серед осіб, які займаються експертною діяльністю, простимулює їхнє професійне зростання та вдосконалення, що буде сприяти відправленню справедливого правосуддя в Україні в частині розгляду експертизи як доказу в системі кримінального процесу.

Література:

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 2. – 1999. – С. 744.
2. Українська радянська енциклопедія : у 12 т. / голов. ред. М.П. Бажан та ін. – 2-е вид. – К. : Голов. ред. Укр. енциклопедії, 1977–1985. – Т. 8 : Оленфінні-Поплін. – 1982. – С. 542.
3. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
4. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
5. Сегай М.Я. Судебная экспертология: объект, предмет, природа и система науки / М.Я. Сегай // Теория та практика судебной экспертизы і криміналістики. – Вып. 3 : зб. наук.-практ. матер. (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз) / ред. кол.: А.П. Засць, М.Л. Цимбал, В.Ю. Шелітько та ін. – Х. : Право, 2003. – С. 25–32.
6. Клименко Н.І. Щодо питань про компетенцію судового експерта / Н.І. Клименко // Криміналістичний вісник. – 2010. – № 2 (14). – С. 19–23.

Шульженко А. В. Процесуальний статус и особенности процессуальной деятельности эксперта и специалиста

Аннотация. В статье рассматриваются происхождение понятий «эксперт» и «специалист», участие судебного эксперта и специалиста в уголовном процессе, а также особенности их процессуального статуса и статуса их заключений.

Ключевые слова: эксперт, специалист, судебный эксперт, заключение эксперта, заключение специалиста.

Shulzhenko A. Procedural status and features of procedural activity of the expert and specialist

Summary. In article the origin of the concepts “expert” and “specialist”, participation of the judicial expert and specialist in the criminal trial, and also feature of their procedural status and status of their conclusions.

Key words: expert, specialist, judicial expert, conclusion of the expert, conclusion of the specialist.